

5-SHO'BA PSIXOLOGIYA VA PEDAGOGIKADA ZAMONAVIY METODLAR VA TEXNOLOGIYALAR

GLOBALLASHGAN JAMIYATDA AXBORIY TAHDIDLARDAN SHAXSNING O'Z-O'ZINI PSIXOLOGIK HIMOYALASH MUAMMOLARI

p.f.d., prof. Umarov Baxriddin Mengboyevich

Alfraganus nodavlat universiteti, O'zbekiston

Annotatsiya: Maqolada globallashuv jarayonida shaxsning o'z-o'zini psixologik himoyalashning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, axborotiy tahdidlardan psixologik himoyalash yo'l va usullari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Globallashuv, shaxs, axborot, psixologik himoya, ommaviy axborot vositalari, axborotiy tahdid, mustaqil fikr, axborot kommunikatsiya tizimi, xulq-atvor, egotsentrizm.

Erkin shaxs va ozod kishilik jamoasi bo'lgan fuqarolik jamiyati sharoitida axborot-psixologik xavfsizlikning o'ziga xos tizimlari shakllanmog'i lozim. Bu bevosita OAV faoliyati va unga xizmat qiladigan axborot oluvchi, saqlovchi va tarqatuvchi xodimlarning siyosiy saviyasiga, kasb mahoratiga, eng muhimi fuqarolik pozitsiyasiga, jamiyat ishiga dahldorlik tuyg'usiga bog'liq. Zotan, axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlashning bosh mezoni va asosiy tayanchi – millatparvarlik, vatanparvarlik, fidokorlik tuyg'usi hisoblanadi.

Hozirgi dunyo taraqqiyotining qonuniyatlari va globallashuv jarayon-larining tahlili dunyo shaxsiy va ijtimoiy hayotining barcha sohalarida tub o'zgarishlar bo'lishidan darak beruvchi «global axborot jamiyati» ostonasida turganligini ko'rsatmoqda. Bu axborot makonidan va OAVlaridan turli kuchlarning siyosiy va nosiyosiy vazifalarni hal qilish uchun odatda tushuniladigan «kuch ishlatish» yo'li bilan emas, balki boshqacha yo'l bilan foydalanishga imkon beradi.

Globallashuv sharoitida yoshlarimizning yot g'oyalarga ergashib ketishi, ulraga qing'ir ishlarning jiddiy oqibatlari, javobgarligi va huquqiy, ma'naviy-ma'rifiy, psixologik asoslari haqida mukammal tushunchalar berish, bu borada targ'ibot ishlarini yanada kengroq olib borishimiz lozim bo'ladi.

Hozirgi kunda xorijning madaniy qadriyatlaridan foydalanishga ancha jiddiy va tanlab yondashish ehtiyoji kuchayib bormoqda. Lekin ommaviy axborot vositalari orqali tinimsiz ma'lumotlar quyulib kelayotgan sharoitda shaxsga axborot tahdidi ham, ataylab uyushtirilayotgan mafkuraviy tajovuzlar ham bor.

O'z o'rnida savol tug'iladi axborot kommunikatsiya tizimida shaxsning axborot tahdidlarini baholash va xavfsizlikni ta'minlash imkoniyatlari nimalarda aks etadi yoki shaxs turli axborot tahdidlardan qanday yo'llar bilan saqlanishi mumkin?

Ushbu masalaga oydinlik kiritish uchun avvalo egotsentrizm kabi tushunchalarga izoh berish darkor. Egotsentrizm so'zining ma'nosi - o'z fikr- o'ylari, manfaatlari

doirasida qotib qolgan insonning atrof-muhit va odamlarga oid o'z bilimlari va o'zgalarga munosabatini o'zgartira olmasligini bildiradi.

Oxirgisi - boshqalarga biror xil ma'lumot berish jarayonida ularning fikri bilan hisoblashmaslik, ularni mensimaslikda namoyon bo'ladi. Zamonaviy informatsion xurujlarning mualliflarida aynan shu kabi egotsentrizm kuzatiladi va ular o'zlariga o'xshash faqat o'z manfaatinigina ko'zlaydigan shaxs ongini qamrab olishga harakat qiladi. Shuning uchun ham shaxsga psixologik himoya zarur. Psixologik himoya bo'lishi uchun shaxsda mustaqil fikr bo'lishi lozim.

Axborotlar tahdidi sharoitida shaxsni to'g'ri yashashga, vatanparvar va insonparvar bo'lishga, erkin fikrli bo'lishga o'rgatish orqali ularda mafkuraviy immunitetni tarbiyalash eng dolzarb vazifalardir. Zero, o'rgatish bir tomonlama jarayon bo'lmay, u «pedagog-tarbiyalanuvchi» muloqoti tizimida ko'proq tarbiyalanuvchining fazilatlariga bog'liq [1]. Bunday murakkab ishni tashkil etishda har bir ijtimoiy toifa yoki shaxsning individual psixologik xususiyatlarini inobat olish zarurati sotsiologiya va ijtimoiy psixologiyada isbotlangan. Masalan, agar turli xil shaxslardan iborat kichik bir guruxni yaxlit guruh deb oladigan bo'lsak, ularning barchasi bilan bir vaqtda, bir xil effekt bilan ishlash va shu orqali ularning mustaqil tafakkurini o'stirish, sog'lom e'tiqodini tarbiyalashning ilojisi yo'q. Ikkinchidan, bir guruh uchun maqbul va samarali deb hisoblangan uslubni boshqasida ham aynan joriy etishga urinish bunday sharoitlarda teskari samara berishi mumkin.

Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, bugun o'z mustaqil fikriga ega bo'lmagan shaxslar bilan ishlashda quyidagilarga e'tiborni qaratish darkor.

Birinchidan, xulq-atvordagi xatoliklar eng avvalo fikrlash tarzidagi xatoliklarning oqibati bo'lgani uchun shaxsning negativ fikrlash tarzining sxemasini o'zgartirish lozim.

Ikkinchidan, fikrlash tarziga ta'sir ko'rsatish uchun tushuntirish uslublarini, tarbiya metodlarini o'zgartirishlari lozim. Ya'ni, ilgari, yuqori tonlarda, direktiv ohangda, biron-bir shaxsga nisbatan, o'zini ustunroq olib, "katta roli" bilan muloqot qilingan bo'lsa, endi "tengma- teng", demokratik ohangda, bosqichma-bosqich xatti-harakatlarni birgalikda tahlil etishga o'tishlari lozim.

Uchinchidan, shaxsning o'z-o'zini idrok qilishini, o'ziga bo'lgan bahosini o'zgartirish, ya'ni, shaxsni ijobiy ishlarga yo'naltirish orqali o'ziga bo'lgan ishonchini o'zgartirishga erishish kerak.

Nihoyat, shunday vaziyat yaratish lozimki, shaxs ijobiy tajriba orttirsin, ya'ni, o'ziga, oilasiga yoki do'stlariga, o'zi taaluqli bo'lgan tashkilotga (ish xonaga, o'quv yurtiga) manfaatli ish qilib, olqish olsin, ya'ni, ularni jamoat ishlariga keng jalb etish amaliyotini kengaytirish, bu ishdan manfaatdorligini oshirish lozim.

Shu bilan birga, ta'lim va tarbiya jarayonida ham har bir pedagog yoshlarning mustaqil fikrlashlari uchun sharoit yaratishi lozim, aks xolda uning ongi tayyor shablonlar, stereotiplarga shu qadar o'rnatilgan bo'lib qoladi. Ya'ni, darsni tashkil etishning noan'anaviy usullariga keng yo'l ochish, darslarda o'quvchilar bilan interaktiv muloqotini tashkil etish, ular miyasining yaxshiroq ishlashi, qiziqishi va mustaqil fikrlashiga yordam beradi.

Psixologik manbalardan yana shu narsa ma'lumki, shaxsning mustaqil fikrlashi unga berilgan ta'lim-tarbiya bilan bog'liq bo'lib, ta'lim jarayonida joriy etilgan tartiblarda byurokratiyaning minimallashtirilishi kerak. Chunki eski ta'lim tizimi o'qituvchining aytganini, u yozgan maruza matnini aynan ko'chirib yozib kelish, aytib berishni talab qilardi. Bu xolat miyani avtomatik ishlashga, zombi kabi yodlangan bir xil qolipda bo'lishga o'rgatadi, bunday miyada albatta o'ziga xos vakuum xosil bo'ladiki, bu vakuumga keyinchalik boshqa yot g'oya va tushunchalar juda tez singadi, chunki miya deyarli tormozlangan, har qanday boshqacha xabar uning miyasiga oson kirib oladi. Davr pedagoglardan, rahbarlardan o'z ish uslublarini o'zgartirish, muloqot qobiliyatlarni takomillashtirish talab qilmoqda. Bu uning ta'sir ko'rsata olish xislatining samarali bo'lishini talab etadi. Bu esa bevosita shaxsda mustaqil, erkin tafakkurning rivojlanishi uchun real zamin bo'ladi[4].

Psixologlar himoya mexanizmlariga odatda quyidagilarni kiritishadi:

- ochiq his-kechinmalarni bosish, ko'rsatmaslikka urinish;
- rad etish, ya'ni noma'qul ma'lumotni ochiq rad etish, qo'shilmaslik;
- proeksiya - o'zidagi hissiyot va kechinmalarni tashqi ob'ektlarga ko'chirish orqali paydo bo'lgan xolatning sabablarini tashqaridan qidirishga moyillik;
- identifikatsiya - o'zini axborot egasiga o'xshatish, uning o'rniga o'zini qo'yish orqali qadriyatlarni rad etish yoki tanqidsiz o'zlashtirish;
- regressiya - ilgari hayotida, masalan, yoshligida bo'lib o'tgan qaysidir voqelarga qaytish, ularning yaxshi va ma'qullarini yana xotirada tiklash va xulqda qaytarish orqali o'zida psixologik himoya yoki oqlovni tashkil etish;
- yolg'izlanish-jamiyatdan o'zini olib qochish, o'zidagi o'zgarishlarni boshqalarga bildirmaslikka intilish, bunda shaxsning faoliyati passiv tus oladi;
- ratsionalizatsiya - mulohaza va fikr yuritish orqali o'zida himoya instinktlarini paydo etish;
- konversiya- muloqotdagi qandaydir to'siqlar yoki barerlarni olib tashlash uchun kutilmagan usullarni qo'llash, masalan, xavotirli informatsiyani yumoristik bilan almashtirish yo'li [2].

Axborot xurujlari vaziyatida shaxsning o'zini o'zi himoya qilishini boshqarishda ayrim jihatlarga alohida e'tibor berish lozim. Avvalo, har bir inson uchun mustaqil fikr zarurligi yuqorida ta'kidlab o'tildi. Mustaqil fikrga ega bo'lgan insongina o'ziga nisbatan qaratilgan yaxshi yoki yomon ma'lumotning mohiyatiga etishi va unga nisbatan adekvat reaksiya ko'rsatishi, himoya mexanizmlarini ishga solishi mumkin.

Ikkinchidan, shaxs turli xil yot axborot xurujlariga berilmasligi uchun biz ularda milliy g'ururni tinimsiz tarbiyalashimiz va bunda har bir fan predmeti va tarbiyaviy muloqotlardan oqilona foydalanishimiz zarur. Masalan, xar yili nishonlanadigan qator tantanalar ma'lum ma'noda shaxsda milliy g'ururni uyg'otadi.

Axborotlar tahdidi sharoitida shaxsni to'g'ri yashashga, vatanparvar va insonparvar bo'lishga, erkin fikrli bo'lishga o'rgatish orqali ularda mafkuraviy immunitetni tarbiyalash eng dolzarb vazifalardir. Zero, o'rgatish bir tomonlama jarayon bo'lmay, u «pedagog-tarbiyalanuvchi» muloqoti tizimida ko'proq tarbiyalanuvchining fazilatlariga bog'liq. Bunday murakkab ishni tashkil etishda har bir ijtimoiy toifa yoki shaxsning individual psixologik xususiyatlarini inobat olish zarurati ijtimoiy psixologiyada isbotlangan.

Shaxs axborot xurujlariga qarshi turishning psixologik yo‘llarini har bir insonga etkazish maqsadga muvofiq bo‘lib, buning uchun quyidagilarni yodda tutish lozim:

a) aslida ataylab ta’sir etishga mo‘ljallangan xabarni shaxs darrov qabul qilmaydi. Chunki, birinchidan, unda ilgari psixologik himoya mavjud va ikkinchidan, har qanday yangi narsaning singib ketishida muayyan axborot to‘siqlari ham bo‘ladi;

b) bunday sharoitlarda “uchinchi shaxs ta’siri” effekti ro‘y beradi (effekt tretego litsa). Uning ma’nosi - shaxs “bu xabarga hamma ishonaversin, menga ta’sir qilmaydi” deb o‘ylaydi, lekin ma’lum ma’noda shu fikr ta’sirida u axborot ta’siriga tushib bo‘lgan bo‘ladi va bu fikrni o‘z miyasida hayolidan o‘tkazadi;

v) shaxsning ishonchtiruvchi chaqiriqlarga moyilligi yuqori bo‘ladi, masalan, reklama orqali etkazilayotgan xabarlariga inson ko‘proq o‘ch bo‘ladi. 90% onalar aynan reklama qilingan tovarlarni bolalariga xarid qilib olib beradi;

g) shaxs ba’zi bir xabarlarning asl maqsadi aslida ma’lumot berish emas, balki ishontirish ekanligini tushunish kerak.

Yozuvchi A.Kahhor таъкидлаганидек, “Biror bir asar o‘quvchida qanday ta’sir qoldirsa, uni qaysi yo‘lga boshlasa, g‘oyasi o‘shanda” degan fikrni bildirgan. Darhaqiqat, hozirgi kunda yoshlarni turli yot g‘oyalarga berilib ketmasliklari uchun ularni ezgu g‘oyalarga undash kerak va bu g‘oyalar ularning maslagiga aylanishiga erishmoq lozim. Shundagina insonlarni turli buzg‘unchi g‘oyalardan saqlay olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты - М 2002

2. Романова Е.С., Гребенников Л.Р. Механизмы психологической защиты. Генезис. Функционирование. Диагностика. - Мытиши, 1996.с 28.

3. Umarov B.M. Ochiq axborot tizimlarida axborot-psixologik xavfsizlik. Darslik, T.: “Tafakkur Bo‘stoni” nashriyoti, 2020. 336 b.

4. Umarova N.Globallashuv sharoitida axborot xurujlariga qarshi kurash. Toshkent: Akademiya, 2005. 156 b.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

Бердибекова Кулийпа Турдибековна

Ошский государственный педагогический университет, Кыргызстан

к.п.н., доц. Карагозуева Гулзада Женишбековна

РИПК и ППР при МОиНКР, Кыргызстан

Бекмурзаева Буажар Абдусаттаровна

РИПК и ППР при МОиНКР, Кыргызстан

berdibekovak@gmail.com

Аннотация: В статье разработано место информационных технологий в системе образования, ряд постановлений и программ правительства Кыргызской